

Rik Coolsaet

Peter Debaere, Goedele De Keersmaeker,
Thijs Van de Graaf, Melanie Van Meirvenne, Mattias Vermeiren

Macht en waarden in de wereldpolitiek

Actuele vraagstukken in de internationale politiek

Editie 2015-2016

**ACADEMIA
PRESS**

© Academia Press & Rik Coolsaet
P. Van Duyseplein 8
9000 Gent
Tel. 09/233 80 88 Fax 09/233 14 09
Info@academiapress.be www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Vormgeving: Le Pur et l'Impur bvba
Coverontwerp: Willem Nobbe
Kaartmateriaal: Koen Adams

Rik Coolsaet
Macht en waarden in de wereldpolitiek
Gent, Academia Press, 2015, 494 p.

ISBN 978 90 382 2511 1
D/2015/4804/132
U 2373
NUR 754

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Inhoud

Lijst van figuren	VII
Inleiding	IX
Deel 1. De jaren 90: de postbipolaire transitie	1
1. Van illusie naar desillusie	3
1. De euforie: een 'Nieuwe Wereldorde'	3
1.1. <i>Oude conflicten vinden een oplossing</i>	4
1.2. <i>De Tweede Golfoorlog: Collectieve Veiligheid in de praktijk</i>	5
1.3. <i>De Verenigde Naties: centrum van de wereldpolitiek</i>	8
1.4. <i>Vredesproces in het Midden-Oosten</i>	10
1.5. <i>Duurzame veiligheid en samenwerking in Europa</i>	12
1.6. <i>Democratiseringsgolf en einde van de Apartheid</i>	12
1.7. <i>Welvaart voor iedereen</i>	14
2. De desillusie: een wereldwanorde	16
2.1. <i>Gewelddadige implosie van de Somalische staat</i>	17
2.2. <i>Genocide in Rwanda</i>	19
2.3. <i>Gewelddadig nationalisme in Joegoslavië</i>	21
2.4. <i>NAVO-interventie in Kosovo</i>	28
2.5. <i>Militaire macht, terug van nooit weggeweest</i>	30
2.6. <i>Economische rampspoed</i>	32
3. De opkomst van 'nieuwe' radicale stromingen	34
4. De botsing tussen perceptie en realiteit	37
4.1. <i>Oorlogen nemen af in aantal en in omvang</i>	39
4.2. <i>Het aantal internationale crises daalt</i>	41
4.3. <i>Er zijn minder genocides dan vroeger</i>	41
4.4. <i>Het aantal vluchtelingen in de wereld daalt</i>	42
4.5. <i>Democratie en mensenrechten gaan er op vooruit</i>	43
4.6. <i>En anno 2015?</i>	45
5. Paradigmastrijd	46
2. Recurrenties in de geschiedenis van de wereldpolitiek	51
1. Het komen en gaan van grote mogendheden	54
1.1. <i>De Verenigde Staten als enig overgebleven grootmacht?</i>	56
1.2. <i>Alternatieve hegemon?</i>	63
2. Een nieuwe technologische mutatie	67

3. Mondialisering: een <i>déjà vu</i>	79
4. De slingerbeweging van staat naar markt – en terug	92
5. Systemische onzekerheid en <i>identity politics</i>	99

Deel 2. De ‘interpolaire’ wereldorde **111**

3. De basisdynamiek in de hedendaagse wereldpolitiek	113
1. Macht in de internationale betrekkingen vandaag	113
2. De drie ‘oerwetten’ van de multipolaire wereldorde	116
2.1. <i>Opkomst en verval van grote mogendheden</i>	117
2.2. <i>Afwisseling van samenwerking en confrontatie</i>	118
2.3. <i>Internationale stabiliteit bij overkoepelende doelstelling</i>	119
2.4. <i>Een ‘interpolaire’ wereldorde?</i>	120
3. De economische macht: bron van alle macht	121
3.1. <i>De mondiale financieel-economische crisis van 2008</i> <i>en de gevolgen voor de economische machtsverhoudingen</i>	128
4. De militaire macht: de terugkeer van de klassieke machtspolitiek	137
5. De politieke macht: de spanning tussen macht en legitimiteit	143
Besluit	150
4. De grootmachten van deze tijd	155
1. De Verenigde Staten: ‘ <i>primus inter pares</i> ’	163
2. De Europese Unie: economische reus, militaire dwerg, politiek model?	191
3. China: ‘terugkeer’ op het wereldtoneel	205
4. Rusland: de renaissance van een grootmacht?	221
5. De mondiale geopolitieke breuklijnen	241
1. Verenigde Staten – China	242
2. Verenigde Staten – Rusland	253
3. Verenigde Staten – Europese Unie	262
4. Europese Unie – China	272
5. Europese Unie – Rusland	275
6. China – Rusland	285
Besluit	288
6. De regionale geopolitieke breuklijnen	297
1. Afrika	298
2. Azië	306
3. Europa	318
4. Midden-Oosten	328
5. Latijns-Amerika	344

Deel 3. Veiligheid en diplomatie	353
7. Vrede en Veiligheid	355
1. Bewapening en ontwapening: de erfenis van de Koude Oorlog	355
1.1. Militaire uitgaven: van vredesdividend naar een nieuwe wedloop?	355
1.2. Militaire veiligheid in de eenentwintigste eeuw	361
1.3. Wapenbeheersing en ontwapening in Europa	363
1.4. Internationale ontwapeningsafspraken	367
1.5. De nucleaire strategische balans	369
1.6. De verspreiding van kernwapens	373
1.7. De toekomst: naar verdere afbouw van de kernwapenarsenalen?	377
2. De ‘nieuwe’ veiligheidsagenda	380
2.1. Humanitaire interventie en ‘Responsibility to Protect’	381
2.2. Het nieuwe veiligheidsdiscours	388
2.3. Klimaatverandering en conflict	389
2.4. De nieuwe energiecrisis	397
2.5. Naar een mondiale watercrisis?	412
8. Terrorisme: cycli, oorzaken, controverses	423
1. Wat is terrorisme?	424
1.1. Methodologische barrières	425
1.2. De ‘essentie van het terrorisme’	427
1.3. Wat is ‘internationaal’ terrorisme?	429
2. De vier golven van het internationale revolutionaire terrorisme	430
2.1. Het anarchistische terrorisme	430
2.2. Het extreemrechtse terrorisme tijdens het interbellum	434
2.3. Het extreemlinkse terrorisme (eind jaren zestig-begin jaren tachtig)	437
2.4. Het jihadi-terrorisme	439
3. Opkomst, consolidering en verval van een revolutionaire terreurgolf	449
9. Nieuwe wereldorde, nieuwe diplomatie?	455
1. Inleiding	455
2. De Westfaalse diplomatieke transformatie	458
2.1. De opdrachtgevers	462
2.2. De manier van werken	463
2.3. De diplomatieke agenda	463
3. De twee grote aanpassingen van de moderne diplomatie	466
3.1. Bevoegdheidsverschuiving in soevereiniteit en diplomatie	466
3.2. De opkomst van de multilaterale diplomatie	467
3.3. De diplomatieke constanten	469

4. De diplomatieke aanpassingen vanaf het einde van de twintigste eeuw	470
4.1. <i>Nieuwe actoren op de diplomatieke scène</i>	472
4.2. <i>Hoe nieuw is echter 'nieuw'?</i>	480
5. Crisis van het multilateralisme?	486
Besluit	490

Lijst van figuren

Figuur 1	– Evolutie van het aantal VN-vredeshandhavers (1991-2000)	9
Figuur 2	– Joegoslavië vóór de burgeroorlog	23
Figuur 3	– Bosnië na het Dayton-akkoord	28
Figuur 4	– Evolutie van het aantal conflicten in de wereld (1990-2003)	30
Figuur 5	– Evolutie van enkele extreemrechtse partijen in Europa	35
Figuur 6	– Evolutie van niet-Europese migratie naar West-Europese landen (1981-2000)	35
Figuur 7	– Regionale percepties van de internationale veiligheid	38
Figuur 8	– Aantal militaire conflicten in de wereld (1949-2002)	39
Figuur 9	– Omvang van gewapende conflicten (1945-2005)	40
Figuur 10	– Aantal oorlogen (1816-2002)	40
Figuur 11	– Aantal internationale crises (1946-2001)	41
Figuur 12	– Aantal genocides en politicides (1956-2005)	42
Figuur 13	– Aantal vluchtelingen en ontheemden (1946-2003)	42
Figuur 14	– Aantal en soorten politieke stelsels in de wereld (1946-2004)	43
Figuur 15	– Politieke repressie (1980-2003)	44
Figuur 16	– Aantal (pogingen tot) staatsgrepen (1945-2004)	44
Figuur 17	– De analyseniveaus in de Internationale Betrekkingen	53
Figuur 18	– Moet Europa zich onafhankelijker opstellen t.o.v. Washington?	61
Figuur 19	– Evolutie bnp Japan (1990-2008)	64
Figuur 20	– Aandeel per sector in tewerkstelling in België (1953-1996)	70
Figuur 21	– Bnp/capita in de armste en de rijkste landen (1960-1962 en 2000-2002)	73
Figuur 22	– Evolutie van de inkomensongelijkheid tussen landen	74
Figuur 23	– Aandeel in de nationale rijkdom van de Verenigde Staten	75
Figuur 24	– Evolutie van de loonwaaier bij voltijdse mannelijke werknemers (1978-1990)	76
Figuur 25	– Kapitaalmobiliteit (1860-2000)	95
Figuur 26	– Systemische onzekerheid: samenvatting	100
Figuur 27	– Binnen minder dan 40 jaar beschikken de BRIC's over een groter bnp dan de G6	124
Figuur 28	– Verdeling van de IMF quota (2009)	126
Figuur 29	– Gerealiseerd en geschatte bnp-groei (2012-2014)	130
Figuur 30	– Groei mondiale bnp 1970-2015	131
Figuur 31	– Industriële productie	131
Figuur 32	– Grootste economieën in de wereld (2027-2050)	132
Figuur 33	– De basisdynamiek in de internationale politiek tijdens de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw	151
Figuur 34	– Evolutie van de 'nationale macht' als procent van mondiale macht (2010-2050)	159
Figuur 35	– De machtsingrediënten van een grootmacht	161
Figuur 36	– Europese visies over de Amerikaanse leidersrol in de wereldpolitiek (2002-2011)	184
Figuur 37	– Evaluatie van de Amerikaanse invloed in de wereldpolitiek	185

Figuur 38	– Evolutie van het Amerikaans isolationisme en unilateralisme	188
Figuur 39	– De Europese publieke opinie tegenover Europa als grootmacht	201
Figuur 40	– Evaluatie van de EU-invloed in de wereldpolitiek	203
Figuur 41	– Evolutie van de Chinese bijdrage in VN-vredesoperaties (1990-2009)	216
Figuur 42	– Botsende soevereiniteitsclaims in de Zuid-Chinese Zee	245
Figuur 43	– De Amerikaans-Europese ‘vriendschapsthermometer’	266
Figuur 44	– De trans-Atlantische band in cijfers	267
Figuur 45	– Belangrijkste oostelijke gaspijpleidingen naar Europa	283
Figuur 46	– Proeve van een hedendaags internationaal sociaal contract	291
Figuur 47	– Zuid-Azië	306
Figuur 48	– Noordoost-Azië	312
Figuur 49	– Zuidoost-Azië	317
Figuur 50	– Oceanië	318
Figuur 51	– Democratie en islam	329
Figuur 52	– Grenzen en Israëlische nederzettingen	337
Figuur 53	– Latijns-Amerika	344
Figuur 54	– Evolutie van de wereldwijde militaire uitgaven (in US\$ 2011)	356
Figuur 55	– Militaire uitgaven als aandeel van het bbp, 1988-2014 (in %)	357
Figuur 56	– Militaire uitgaven in 2014	358
Figuur 57	– Evolutie van het aandeel (%) van de wereldwijde militaire uitgaven van de VS, China en Rusland, 1988-2014	361
Figuur 58	– Mondiale wapenbeheersingsarchitectuur	369
Figuur 59	– Kernladingen van de erkende en niet-erkende kernmachten (1945-2013)	372
Figuur 60	– Evolutie van de wereldolieprijs (2001-2015)	398
Figuur 61	– Belangrijkste olietransportroutes in Centraal-Azië en de zuidelijke Kaukasus	407
Figuur 62	– Belangrijkste gastransportroutes in Centraal-Azië en de zuidelijke Kaukasus	408
Figuur 63	– Groei van het aantal internationale ngo’s en ngo’s met raadgevende status bij Ecosoc	479

Inleiding

De wereld is vandaag wat zij altijd is geweest: een gevaarlijke plek, waarin staten met elkaar wedijveren, soms oorlog voeren, soms samenwerken, waarin grote mogendheden oprijzen en vervolgens afkalven. Andere spelers – de publieke opinie, grote ondernemingen, een terreurgroep – kunnen af en toe aan zet zijn, maar het zijn de staten die het laatste woord hebben, zoals in vroeger tijden. De geschiedenis is dus meer present dan ooit – al moet met die vergelijkingen tussen gisteren en vandaag altijd voorzichtig worden omgesprongen. De geschiedenis bereidt haar gerechten nooit tweemaal op dezelfde manier. Maar de ingrediënten zijn wel vaak dezelfde.

Elke generatie heeft echter het gevoel in een heel nieuw wereld te leven, met nooit eerder geziene nieuwe ontwikkelingen, nieuwe actoren, nieuwe thema's. Bij nader toezien echter is veel wat een generatie als 'nieuw' aanvoelt en bestempelt, door vorige generaties op dezelfde manier ervaren. Aldous Huxley was er rotsvast van overtuigd dat uit de geschiedenis maar één les te trekken is en dat is dat er geen lessen getrokken worden uit de geschiedenis. Dat hoeft nochtans niet zo te zijn. De wereld is 'leesbaar'. We gaan dus de tijd nemen om even te bezinnen en te analyseren wat er in de afgelopen decennia nu echt is gebeurd – en wat de komende decennia zouden kunnen brengen, om aldus enige orde in de schijnbare wanorde aan te brengen.

Dit handboek heeft de bedoeling de **basisdynamiek van de hedendaagse wereldpolitiek** bloot te leggen en de mechanismen en processen te identificeren, die de huidige wereldorde – met andere woorden, de ordening van de macht op mondiaal vlak – dag na dag aan het kneden zijn.

Het internationale systeem was en is een anarchistische verzameling van staten, internationale organisaties en onafhankelijke spelers. Aangezien er geen hoge autoriteit bestaat boven de staten, zijn er spelregels nodig om het geheel te ordenen, zodat staten niet voortdurend met elkaar in botsing raken. Zulke spelregels zijn steeds het resultaat van specifieke machtsverhoudingen. Die creëren zekerheid, voorspelbaarheid en stabiliteit. Ze leggen discipline op, zowel binnenlands als internationaal. Zij duwen de onophoudelijke stroom gebeurtenissen in een keurslijf. De hoofdrolspelers bij de vorming van deze spelregels zijn, zoals steeds, de staten met de grootste macht – de grootmach-

ten. Meer dan alle andere actoren trekken zij de krijtlijnen, waarbinnen de wereldpolitiek zich afspeelt, zoals een bedding de loop van een rivier kanaliseert.

Maar als machtsverhoudingen radicaal wijzigen, dan zijn de spelregels niet langer aangepast en zijn de hoofdrolspelers niet langer in staat om te wereldpolitiek te 'sturen'. Als staten geen gemeenschappelijke regels meer respecteren of de macht niet hebben om te sturen, dan lijkt er geen lijn en logica meer te zitten in de wereldpolitiek. Wanorde lijkt dan in de plaats te komen van orde. Dat is wat er gebeurde toen de bipolaire wereldordening onverwachts eindigde, tussen 1989 en 1991.

Wie de wereldpolitiek op bovenstaande manier beschrijft, vertrekt van een bepaald gezichtspunt, een paradigma. De beschrijving beantwoordt aan het meest klassieke paradigma in de leer van de internationale betrekkingen, het zogeheten Realisme. Dat is een stroming, die er bij uitstek van uitgaat dat machtspatronen in de relaties tussen staten het meest bepalend zijn voor het internationale systeem.

Maar de wereldpolitiek draait niet enkel om macht. Hier vullen we het klassieke Realistische paradigma aan met complementaire invalshoeken. Nieuw zijn deze niet. Zo schreef de Britse historicus Edward H. Carr in 1939 al, in zijn magistraal overzichtswerk over het interbellum *The Twenty Years' Crisis*, dat macht niet het enige is dat telt in de internationale politiek. Op de lange duur zal de mensheid zich steeds verzetten tegen brute macht. Een internationale orde veronderstelt ook een aanzienlijke mate van vrijwillige instemming. Die internationale orde bestaat uit twee onlosmakelijk verbonden elementen, aldus nog Carr: realiteit én utopie, macht én waarden.

Er bestaan vele, soms concurrerende, paradigma's in de internationale betrekkingen. Welk paradigma is het meest geschikt om de hedendaagse wereldpolitiek te beschrijven en te interpreteren? In dit handboek worden verscheidene van deze invalshoeken met elkaar gecombineerd, om aldus te komen tot een synthetisch model. Dat moet, enerzijds, eenvoudig genoeg zijn om de basisdynamiek van het internationale systeem te verklaren – en aldus enige prospectieve waarde te bieden. Anderzijds moet het voldoende gesofistikeerd zijn om recht te doen aan de verscheidene dimensies van dat internationale systeem.

Wat dit handboek onderscheidt van vele andere en de Gentse benadering bij de studie van de wereldpolitiek typeert, is de sterke nadruk op de historische

dimensie. Die maakt het immers mogelijk om de hedendaagse wereldpolitiek in perspectief te plaatsen. De Franse politiekwetenschappelijke traditie spreekt in dit verband van *‘forces profondes’* in de wereldpolitiek, waardoor ordening kan geïdentificeerd worden in de schijnbare wanordelijke lukrake opeenvolging van gebeurtenissen allerhande.

In het eerste deel van dit handboek vertellen we het verhaal van het laatste decennium van de twintigste eeuw. We beschrijven de belangrijkste gebeurtenissen en trachten een rode draad daarin te ontwaren. Die rode draad blijkt het woord ‘transitie’ te zijn. De jaren negentig vormden een **transitieperiode** in de letterlijke betekenis van het woord. Tussen 1989 en 1991 was er een einde gekomen aan de bipolaire wereldorde, gebouwd rond twee ‘super-machten’, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Tussen beide heerste vijf decennia lang een permanente confrontatie, de Koude Oorlog. De Sovjet-Unie implodeerde in 1991 en daarmee eindigde de bipolaire wereldorde. Het decennium dat daarop volgde, voelde bijzonder chaotisch aan. Deze periode werd aanvankelijk omschreven als de ‘post-Koude Oorlog’. Het voorzetsel ‘post’ illustreert doorgaans dat men niet goed weet wat de essentie van iets vormt. In de jaren negentig was het inderdaad niet meteen duidelijk wat de drijvende kracht, de aandrijfmotor en de ijkpunten van de wereldpolitiek zouden zijn. Daarom kon men ook niet meteen een nieuwe naam bedenken voor wat volgde op vijftig jaar bipolaire wereldordening.

Naast ‘transitieperiode’ zullen de jaren negentig in dit handboek bovendien omschreven worden als een scharniermoment, een periode van ingrijpende, structurele veranderingen – meer dus dan gewoon een transitie van de ene naar de andere wereldorde. De term waarmee wij dit scharniermoment zullen aanduiden, is **‘systemische onzekerheid’**. Dat betekent dat op verschillende cruciale niveaus – het individu, de staat, de samenleving en het internationale systeem – de ijkpunten, de zekerheden, de vertrouwde contouren van onze omgeving ingrijpend en op hetzelfde moment aan diepgaande veranderingen onderhevig waren. Anders geformuleerd: de jaren negentig werden niet alleen gekenmerkt door het einde van de bipolaire wereldorde en van de Koude Oorlog. Onder de oppervlakte van de dagelijkse berichtgeving waren daarenboven krachten aan het werk, die op hun beurt een belangrijke invloed hebben uitgeoefend op deze transitieperiode en die ook vandaag nog mee vorm aan het geven zijn van de huidige wereldorde. Deze manier van analyseren is vreemd aan het Realistische paradigma, dat een waterdicht schot optrekt tussen buiten- en binnenlandse politiek. In dit handboek bestaat dit schot niet. Binnen- en buitenland vormen immers een continuüm, waarbij het ene overvloeit in het andere en beide elkaar beïnvloeden.

Vanaf 1997-1998 maakte de transitieperiode langzaam plaats voor een nieuwe werelddordering. In deel twee gaan we op zoek naar de bouwstenen ervan, om de dynamiek te kunnen identificeren van deze wereldorde van heden ten dage. We gaan ze omschrijven als ‘**interpolaire wereldorde**’. Ze lijkt op haar negentiende-eeuwse voorgangster, omdat ook toen een aantal grootmachten verweekeld was in een competitief spel om leiderschap, macht en invloed. Maar toch is de hedendaagse wereldorde geen kopie van die van toen, omdat we vandaag te maken hebben met een proces van mondialisering dat veel dieper grijpt dan ooit tevoren. Daarom beschreven we onze wereldorde als ‘interpolair’: multipolariteit in het tijdperk van mondialisering. De ‘interpolaire’ wereldorde van de eenentwintigste eeuw combineert met andere woorden de wetmatigheden van de klassieke multipolaire wereldorde met een verdiepte interdependentie, die voortvloeit uit de mondialisering.

We laten eerst de nieuwe grootmachten van heden ten dage de revue passen. Net zoals in de negentiende-eeuwse multipolaire wereldorde zullen de onderlinge relaties tussen deze hoofdrolspelers ook in de hedendaagse interpolaire wereldorde de bedding vormen, waarbinnen de wereldpolitiek in de komende decennia zal vloeien. Grootmachten hebben de macht om het keurslijf te bepalen dat de onophoudelijke dynamiek aan lokale en regionale veranderingen stuurt. Ook deze laatste zullen in het handboek aan bod komen, en met name in hun relatie tot de grote mogendheden.

Deel drie ten slotte zal dieper ingaan op een aantal thema’s, die men dikwijls omschrijft als ‘*hard security*’. Dat zijn de klassieke vraagstukken van vrede en veiligheid en met de diplomatie als het mechanisme dat de wereldpolitiek draaiende houdt.

Een aantal belangrijke dimensies komt in dit handboek niet uitgebreid aan bod. Zo zal er niet grondig worden ingegaan op een aantal transnationale dynamieken van economische, financiële, ecologische en sociale aard. De nadruk zal immers hoofdzakelijk liggen op de evolutie van de mondiale machtsverhoudingen en meer in het bijzonder op de ‘geopolitieke’, de ‘harde’ machtspolitieke ontwikkelingen. Deze cursus kan daarom best gezien worden in samenhang en als complementair met die van Prof. Dries Lesage, ‘Mondialisering en Global Governance’, die zich concentreert op transnationale problemen buiten de klassieke veiligheidsdimensie, de zogenaamde ‘*soft items*’.

Dit is de vijftiende en allerlaatste editie van dit handboek. Zoals de vorige edities is ook deze het resultaat van collectief werk. Een aantal wetenschappelijk-

ke medewerkers van het *Ghent Institute for Internationale Studies* (Vakgroep Politieke Wetenschappen) van de Universiteit Gent heeft bijgedragen tot de voorliggende editie van het handboek. Dank aan Peter Debaere, Goedele De Keersmaecker, Thijs Van de Graaf, Melanie Van Meirvenne en Mattias Vermeiren voor hun bijdragen bij de actualisering van deze editie. Tim Haesebrouck, Jennifer Kesteleyn, Dries Lesage, Skander Nasra, Olivier Pintelon en Teun Van de Voorde leverden bijdragen tot eerdere edities van dit handboek.

Het cursusmateriaal voor de colleges bestaat uit drie componenten. Eerst is er dit handboek, dat het algemene raamwerk aanbiedt. Daarnaast zullen ondersteunende teksten ter beschikking worden gesteld voor de behandeling van specifieke thema's. Ten slotte zal in de colleges gebruik gemaakt worden van synthetiserende presentaties, die via Minerva ter beschikking zullen gesteld worden. Samen vormen ze het basismateriaal voor de colleges.

Rik Coolsaet
Augustus 2015

Deel 1

DE JAREN 90: DE POSTBIPOLAIRE TRANSITIE

Van illusie naar desillusie

1. De euforie: een 'Nieuwe Wereldorde'

Tussen 1989 en 1991 kwam een einde aan de wereldorde, die ontstaan was in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog. Deze was opgebouwd rond twee supermachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, en werd gekenmerkt door een permanente confrontatie tussen beide. De val van de Berlijnse Muur in november 1989 en het einde van de Sovjet-Unie op kerstdag 1991 betekenden het einde van deze wereldorde.

De Berlijnse Muur had Duitsland een halve eeuw in tweeën verdeeld. De Berlijnse Muur was echter ook het ultieme symbool van de **bipolaire** verdeling van de hele wereld, met aan de ene kant het Westen, onder leiding van de Verenigde Staten, en aan de andere kant het Oosten, geleid door de Sovjet-Unie. Het resultaat was een **Koude Oorlog**, een klassieke machtsstrijd tussen grootmachten, maar één die de hele wereld in zijn greep had. Beide pretendeerden de wereld te willen boetseren naar hun beeld en gelijkenis.

Toen de Muur viel, waren de verwachtingen hooggespannen. De toenmalige Amerikaanse president George H. Bush kondigde in maart 1991 het ontstaan aan van een '**Nieuwe Wereldorde**'. Hij bedoelde daarmee dat een wereldorde in opbouw was, zoals de architecten van de Verenigde Naties in 1945 hadden willen tot stand brengen. Niet op basis van het machtssevenwicht, maar op basis van het internationale recht zou de wereldpolitiek voortaan georganiseerd worden:

Now, we can see a new world coming into view. A world in which there is the very real prospect of a new world order. In the words of Winston Churchill, a 'world order' in which 'the principles of justice and fair play [...] protect the weak against the strong [...]' A world where the United Nations, freed from cold war stalemate, is poised to fulfill the historic vision of its founders. A world in which freedom and respect for human rights find a home among all nations.

Welvaart voor iedereen in een wereld zonder oorlogen leek bij de aanvang van het laatste decennium van de twintigste eeuw geen droom meer, maar binnen handbereik te liggen.

Voor het eerste luik werd gewezen op de weldaden en de voordelen die de mondialisering met zich meebracht. De Amerikaanse academicus Edward Luttwak voorspelde dat conflictlogica de baan zou ruimen voor handel, gericht op het verzekeren van een zo groot mogelijke welvaart voor de bevolking. Hij omschreef deze evolutie als de overgang van de ‘geopolitiek’ naar de ‘geo-economie’.¹ Wat het tweede luik betrof, verwachtten velen een ‘vredesdividend’. Dankzij de vermindering van het aantal oorlogen zouden ook de defensiebudgetten dalen en zou aldus meer geld naar de Derde Wereld vloeien, zo was de verwachting.

De feiten gaven deze verwachtingen gelijk – aanvankelijk althans. Oude conflicten raakten ineens opgelost. Zelfs in het schijnbaar onmogelijk op te lossen conflict tussen Israël’s en Palestijnen leek voor het eerst een reële doorbraak mogelijk. De succesvolle toepassing van het mechanisme van Collectieve Veiligheid na de Iraakse aanval op Koeweit in 1990 maakte duidelijk dat agressie niet langer ongestraft zou blijven. De VN begon een steeds grotere rol te spelen bij het beëindigen van conflicten, waardoor ze een centrale positie in de wereldpolitiek leek in te nemen. Het Europees continent keek voor het eerst sinds het ontstaan van de Koude Oorlog aan tegen de mogelijkheid van een duurzame vrede en met de val van de Oost- en Centraal Europese dictaturen leek democratie aan een onstuitbare opmars bezig. Deze trend werd bevestigd in Zuid-Afrika, waar na jaren van Apartheid eindelijk democratische verkiezingen werden georganiseerd. Ondertussen zou de combinatie van vrije markt en mondialisering welvaart en welzijn brengen voor iedereen.

1.1. Oude conflicten vinden een oplossing

Op de drempel van de jaren negentig zorgde de ontspanning in de relaties tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ervoor dat verscheidene oude conflicten een oplossing vonden. Beide supermachten dienden hierbij opnieuw een (bescheiden) rol toe aan de Verenigde Naties. In 1988 vormde een resolutie van de VN-Veiligheidsraad de basis voor een wapenstilstand tussen **Irak en Iran**. Hiermee kwam een einde aan de ‘Eerste Golfoorlog’, die in acht jaar tijd bijna een miljoen slachtoffers had gemaakt. Na een tien jaar durende guerrillaoorlog trokken de Sovjettroepen zich in 1988-1989 uit **Afghanistan** terug, onder toezicht van de eerste nieuwe VN-*peacekeeping* missie in tien jaar tijd. Ook de Verenigde Staten lieten blauwhelmen toe in hun invloedssfeer. In Centraal-Amerika controleerde de VN de

uitvoering van een overeenkomst, die een einde maakte aan grensoverschrijdend verkeer van guerrillastrijders en wapens. Dit betekende, samen met het stopzetten van de Amerikaanse steun, het einde van de terreur van de **Nicaraguaanse contra's**. In Afrika trokken de Zuid-Afrikaanse troepen zich na een jarenlange bezetting terug uit **Namibië**, waardoor er in 1990 voor het eerst vrije verkiezingen konden worden georganiseerd. Ook hier werden blauwhelmen ingezet om de terugtrekking vlot te laten verlopen.

1.2. De Tweede Golfoorlog: Collectieve Veiligheid in de praktijk

Opvallend genoeg speelde een oorlog de sleutelrol bij het tot stand komen van de door G.H. Bush aangekondigde Nieuwe Wereldorde. Op 2 augustus 1990 viel het Iraakse leger buurland Koeweit binnen. Die invasie werd echter beantwoord door een opvallend snelle en eensgezinde reactie van de internationale gemeenschap onder leiding van de VN-Veiligheidsraad.

Irak had verscheidene redenen om Koeweit binnen te vallen, de één nog meer in strijd met de hoop op een nieuwe wereldorde dan de ander. De Iraakse dictator Saddam Hoessein wilde met militair geweld zijn binnen- en buitenlandse machtspositie versterken, ten koste van het veel kleinere Koeweit. Deze Golfstaat was steeds erg aantrekkelijk geweest voor Irak, omwille van zijn olierijkdommen en strategische ligging aan de Perzische Golf. Irak had in het verleden dan ook al twee keer geprobeerd Koeweit te annexeren. Tijdens de Eerste Golfoorlog waren beide landen bondgenoten geweest, maar na het afkondigen van de wapenstilstand staken oude grensgeschillen opnieuw de kop op. Het Iraakse regime zat door deze uitputtingsoorlog in geldnood en zijn enige toegang tot de Golf was onbruikbaar geworden. Koeweit had bovendien door overproductie de olieprijs gekelderde, waardoor de financiële toestand van Irak nog benarder werd. De annexatie van Koeweit – met zijn grote olievoorraden en lange kustlijn met verscheidene marinebases – zou beide problemen helpen oplossen.

De onderlinge relaties kwamen steeds meer onder druk te staan, tot de situatie in de zomer van 1990 escaleerde. Op 18 juli beschuldigde de Iraakse minister van buitenlandse zaken Koeweit van samenzwering om de olieprijzen te ondermijnen, het stelen van Iraakse olie en doelbewuste pogingen om Irak te verzwakken.² Irak eiste dat Koeweit twee strategisch gelegen eilanden in de Golf afstond en 14 miljard dollar Iraakse schulden kwijtschold ter compensatie voor de verloren olie-inkomsten.³ Toen Koeweit deze eisen verwierp, viel het Iraakse leger Koeweit binnen. Het kleine Koeweitse leger kon weinig verzet bieden tegen de

Iraakse overmacht en binnen de 24 uur had Irak Koeweit onder controle. Enkele dagen later riep de Iraakse president Saddam Hoessein Koeweit uit tot de negentiende provincie van Irak.

De internationale gemeenschap reageerde onmiddellijk. Nog op de dag van de invasie stelde de Sovjet-Unie een wapenembargo tegen Irak in en kondigden de Verenigde Staten een handelsembargo aan. De Europese Gemeenschap, Japan, Canada en verscheidene andere landen volgden snel. Eén dag later veroordeelden de ministers van buitenlandse zaken van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de Iraakse agressie in een gemeenschappelijke verklaring en riepen ze op tot een wereldwijd wapenembargo. Dezelfde dag volgde een veroordeling van de Arabische Liga. Op 6 augustus 1990, amper vier dagen na de start van de invasie, nam de VN-Veiligheidsraad haar eerste van vele resoluties over Irak aan. Hierin werd de invasie veroordeeld, de terugtrekking van Irak geëist en een economische sanctieregime ingesteld. Saoedi-Arabië voelde zich rechtstreeks bedreigd door de Iraakse agressie en nodigde op 6 augustus buitenlandse troepen uit om zijn verdediging te versterken. President Bush ging in op deze uitnodiging en startte operatie *Desert Shield*, waarbij 200.000 Amerikaanse troepen op Saoedisch grondgebied werden gestationeerd.

Eind november 1990 voerde de Veiligheidsraad de druk op met een ultimatum. Resolutie 678 liet het gebruik toe van ‘*alle noodzakelijke middelen*’ indien Irak op 15 januari 1991 niet voldeed aan de voorwaarden uit de verscheidene resoluties. Ondertussen verzamelde zich in de Golf-regio een internationale troepenmacht, waar ook de meeste Arabische staten deel van uitmaakten. Onmiddellijk na afloop van het ultimatum werd Operatie *Desert Storm* ingezet. In een eerste fase werden luchtaanvallen op strategische doelwitten uitgevoerd. Nadat Irak een nieuw ultimatum weigerde, werden op 24 februari grondtroepen ingezet. Twee dagen na de start van dit grondoffensief trokken de Iraakse troepen zich terug uit Koeweit. Nadat Irak alle resoluties over de crisis aanvaard had, kondigde president Bush op 27 februari het einde van de vijandigheden af. Op 2 maart keurde de VN-Veiligheidsraad resolutie 686 goed, dat het kader vormde voor een formeel staakt-het-vuren en de voorwaarden voor definitieve vrede vastlegde. Eén van deze voorwaarden was dat Irak afstand deed van zijn biologische, chemische en nucleaire wapens en internationale inspecteurs toeliet om hier toezicht op te houden.

Saddam Hoessein had de internationale reactie op de invasie van Koeweit verkeerd ingeschat. Concrete politieke en economische belangen speelden ongetwijfeld een rol bij deze snelle en eensgezinde toepassing van het VN-principe van Collectieve Veiligheid. Het Westen vreesde immers dat, na de aanhechting van Koeweit, Irak